

تورک یوردی

تورک ادب‌انگاری مرکزی هیئت طرفندره نشر اولغور.

جلد ۲

تیسان ۱۳۴۱

نومرو ۷

ایدل - اورال بوینده کی تورک لهجه لری

هقنده بر تحلیل

ایدل - اورال تورکلرندن مقصدمز؛ بولغار تورکلرینک احفادی ایله میسچهر ، باشقرد و تیتیه تورکلری اولدیغنی تصریح ایلکلکیمز لازم کلیر .

بوتورک قبیله لری ، بالخاصه ، میلادک بشنجی عصرندن باشلیه رق بوکونه قادار بربرلریله پک صیق بر مناسبتده بولونقلرندن بونلرک ادبی لسانلری تمامیه برشمش ایسه ده اوزون زمانلر کچدیکی حالده محاوره لسانلرنده حالا آز چوق فرقلر واردر . بز بومقاله مزده آنجق ایدل - اورال بوینده کی بوقبیله لر آراسنده مشترک ادبی لساندن بحث ایده جکیز .

ایدل - اورال بوینده کی بوتورک ادبی لهجه سنندن بحث ایدرکن اونک ناصیل انکشاف ایتدیکنی واساس اعتباریله ، مشهور ایکی تورک لهجه سنندن هانکیسنه منسوب اولدیغنی بیلیمه مز لازمدر .

بولهجه اساس اعتباریله (خاقانیه تورکجه سی) نامیه معروف شرق تورکجه سنه می یوقه (اوغوز تورکجه سی) دینلن غرب تورکجه سنه می منسوبدر ؟

شرق تورکجه سنه منسوب اولدیغنی تقدیرده بوشیوهیه غرب تورکجه سی تأثیرینک سبیلری نه در ؟

ایشته بوسؤالره جواب ویرلرکدن صکره شیمدیکی ایدل - اورال ادبی لهجه سنک اصلی اولان بولغار لهجه سنک کچیرمش اولدیغنی صفحه لری تحلیل ایده جکیز . بوندن سوکرا بولغار تورکجه سنه قومان ، اویغور و قسما قازاق ، قیرغیز تورکجه لریله عربجه نک وقازان خانلقنک صوک دوره لرنده باشلایان عثمانلی لهجه سنک تأثیری سبیلری تاریخ ولسان نقطه نظرندن تحلیل ایده رک نمونه لریله کوستردکدن سوکرا ایدل - اورال بوینده قولالانلیس چفتایجه و عثمانلیجه اثرلرک فهرستنی درج وبومناسبتله بعض ایضاحاتده بولنه جقیز .

شیمدیکی ایدل - اورال ادبی لهجه سنی دیگر تورک لهجه لریله مقایسه ایده بیلمک ایمون ایدل - اورال بوینده کی مشهور محرر و شاعرلرک اثرلرندن نمونه لر کوستره جکیز . واورالرده شایع و مقبول املا ایله ده ادبی یارچه لر نقل ایده جکیز . بوتحلیل نتیجه سنده ایدل - اورال بوینده کی ادبی تورک لهجه سنک ناصیل نشوونما بولدیغنی آچیق برصورته آ کلاشیله جقدر .

— ۱ —

کاشغری محمود حسین اوغلی (دیوان لغات الترك) اسمیله عربجه یازمیش اولدیغی مهم اثرنده « بولغار ، سوار ، پهچهنهك تورکجه لرینک شو اینجه لمش برتورکجه » اولدیغی سویلیور . [۱۸]

بو خصوصده یاپیلان تدقیقلره کوره پهچهنهك لهجه سی قومان لهجه سنک عینیدر . [۲۰]

قومان لهجه سی ایسه الده موجود اولان (قوده قس قومانیقوس) اثریله تماماً تعین ایتشدیر .

بو مجموعه ده کی وثیقه لرك تحلیلندن آکلاشیلدیغنه کوره قومان لسانی ایدل - اورال ، دیگر برتعییرله شیمدیکی میشچهر وقازان تورکجه سنه پک یاقیندر . [۳] قومان دینک شرق تورکجه سنه منسوب اولدیغی آوروپالی (روبرلویس) ایله (مینوریت اوردینی) په منسوب اولوب ده خرستیانلغی نشر مقصدیله قیچاق ایللرینه کاش میسیونرک افاده سندن کلاشیلماقده در .

روبرلویس بو خصوصده : « اویغور لهجه سنک اساسی تورک و قومان دیلیدر . » [۴] دییور . بو ذات هر نه قادار لسانیات متخصصی دکلسمده بویله مهم بر مسئله حقنده قطعی بر فکر در میان ایده بیلمسی ایچون هر حالده بولهجه یی آزچوق قاورامش اولماسی لازم کلیر .

(مینوریت اوردینی) په منسوب میسیونر ایسه « بن دینه دعوت ایتک اوزره سفری قرار لاشدیرنجه در حال اویوردک لسانیاتی او کره نمکه قرار ویردم واللهم عنایتیله قومان دیلی و اویغور ادبیاتی او کرندم . اوایللرک هپسندمه محاوره بولسان ایله در . » [۵] دییور .

[۱] دیوان لغات الترك ؛ جلد : ۱ ، ص : ۳ .

[۲] په زیغوف « تاتارلره سیاحت مجموعه سی » ص : ۲۷ .

[۳] غولوبوفسکی ، « تاتارلر آقینه قادار پهچهنهك وقومانلر » ص : ۱۵۴

[۴] رادلوف ، روس انجمن دانش مجموعه سنک ۳۵ نجی جلدنده مندرج « قومان

ملت قاموسنک انتشاری مناسبیله » مقاله سنک ۵۵ نجی صحیفه سی .

[۵] غولوبوفسکی ، عینی اثر ، ص : ۱۵۴

کاشغری محمودک یوقاریده کی افاده سندن بولغار لهجه سنک په چنه نه ک تورکجه سیله بر اولدینی آ کلاشیدینی کبی غولوبوفسکی نک بوکا دائر افاده سی ده په چنه نه ک لهجه سنک قومان لهجه سیله بر وعین زمانده شرق تورکجه سنه منسوب اولدینی تعین ایتکده در . ذاتاً قومان مجموعه سنده نقل ایده جکمز نمونه لرله بولغار قهرطاشلرینک یازیلری تحلیل ایدیلنجه بو حقیقت تظاهر ایده جکدر .

حذف ، ابدال و قلب کبی باشقه لقلردن قطع نظر اساس اعتباریله تورک لساندن اولان بوایکی لهجه نک بر برینه تأثیری اوغوزلرک طقوزنجی عصر دن اعتبار آشیمدیکی جنوبی روسیه صحرا لرینه کله لرله باشلامشدر .

روسیه صحرا لرینه کلن بوا اوغوزلر لساننک غرب تورکجه سی اولدینی قطعیدر . بونلردن آ کلاشیلدیغنه کوره طقوزنجی عصر دن اون اوچنجی په قدار جنوبی روسیه ده کی تورکلر آراسنده شرق و غرب تورکجه لرندن هر ایکینک ده قوللانلیدیغی آ کلاشلمقده در .

اون برنجی عصر ده قومانلرک جنوبی ایدل - اورال حوضه لرینه کله لرینی متعاقب تاریخ صحیفه لرنده « اوغوزلر » نامی کوزو کمپورسه ده اوغوز لهجه سنک کندی تأثیری اجرا ایتش اولدینی شه سزدر . قومانلرک بو حوضه په کله سیله اوغوزلرک تاریخ صحیفه لرنده کوزو کمه ملری قومانلرک غلبه لری نتیجه سنده اوغوزلرک محکوم اولمالرندن ایلری گلشدر . قومانلر ، حکومت اداره سنی اللرینه کچیرمکه قومان لهجه سنک رسمیت کسب ایتش اولماسی طبعیدر . بونکله برابر قیچاق دولتنده اکثریت تشکیل ایدن اوغوزلرک لهجه سی ده قوللانیلوردی .

خزر دولتی میلادک اون برنجی عصر نده انقراضه یوز طوتمشدی . بو خزرلرک لهجه لری و نمونه لری حقنده منبعلرده واضح بر معلومات یوق ایسه ده بونلرک لهجه لرینک ده بولغار تورک لهجه سنه مشابه اولدینی اصطخرینک : « بولغارلرک لسانی خزر لسانی کیدر [۱] » مآلنده کی افاده سندن آ کلاشلمقده در .

[۱] الاصطخری ، « المسالك والممالك » ده . « لسان البطار و لسان الخزر » دیور -

غرناطه‌لی ابو عبدالله ایسه : « بولغار و خزر لسانی بردر ، برتاس و روس لسانلری باشقهدر » [۱] دییور .

بوخصوصده عرب مؤرخلرینک بوکی افاده لرندن باشقه دیگر تاریخی وثائق موجود دکلسده بیرانس مؤرخلرندن فیافیلینک شرق تورکلرندن خزرلرک مراد اولوندیغنی تصریحندن خزر لهجه سنکده بولغار لهجه سی کی شرق تورکجه سیه منسوب اولدیغنی آکلامق ممکندر .

مختلف عرب منبعلری بولغارلرک خزر نامیه توسیم اولدقلری کی خزرلرده بولغار دنیلدیکی واونلرک و قتیله بولغارلرله برلکده بر ایمپراطورلق تشکیل ایتمش اولدقلری و بولغار تورکلرینک اورتیه ایدل بویه کلنجیه قادار قیچاقلره داها یاقین یرلرده یاشامش اولدقلری قید ایدیور .

بوتون بونلر بولغارلرله خزرلرک قرده شاکنی وپک صیقی مناسبتلری اثبات ایدیور . بویکیسنک اساس اعتباریه آیری آیری قبیله لرده اولدقلری ثابت اولسه بیله بوچوق صیقی مناسبتک شیوه لرینک برلشمه سیه تاثیر ایتدیکی محققدر . و بومناسبتله عرب مؤرخ و سیاحلری بویکی قبیله لهجه سنک بر اولدیغنه حکم ایتمش اولاجقاردر . هجرتک ۷۵۹ سنه سنده سرای شهرنده یازیلش (نهیج الفرادیس) اسمنده کی اثرک شیوه جهندن اودورلرده بولغار یوردنده قوللانش اثرلرک عینی اولدیغنی ده بوفکری قوتلندیرمکده در .

بولغار لهجه سی و اوکا دیگر تورک لهجه سنک تاثیر ؟ واسبانی حقنده برفکر ایدینه بیلیمک ایچون ایدل - اورال حوضه لرینه کلوبده آزچوق تاثیر بر ایتش اولان تورک اروقلری (اروق - اروغ ، قبیله دیمکدر .) واونلرک جغرافی موقعلری کوزدن کچیرمه لیدر .

تورکلر شرقی آوروپایه چوقاسکی زمانلردن اعتباراً کلکه باشلامشلردر . میلاددن اوج درت عصر اول تورکلرک خزر دکزی واورال طاغلری آردندن آوروپایه

[۱] ابو عبدالله الغرناطی ، « تخفة الالباب » ده « لسان الجزر و البغار واحدة ولكن لسان البرناس والروس مغایرة » دییور .

کله رڼه اسکت و صارمانلرله برابر یاشادقلری مختلف مؤرخلرک تصدیقده در. میلادک ایلک عصرینک نهایتلرنده هونلر اورال حوضه لرینه کله رڼه اوراده کی تورکلرک وقسماً فینلرک اشتراکیله (هونغر) نامیله بویوک برامپراطورلق تشکیل ایتمشلردر. هونلر ایدل - اوراله کلدکلری زمان اورالک جنوبنده وایدلک شرق طرفلرنده میسچهر وباشقه تورکلر یاشیورلردی . بوتورکلرک بو حوضه ده نه زماندن بری یاشادقلری آچیقجه معلوم دکلسه ده میلاددن اول اولدیغنی کوستره جک تاریخی. دلیللر واردر . مثلاً ارمنی مؤرخ (موسی خارینسکی) بولغار تورکلرینک میلاددن ۲۴۰ سنه اول اورال طاغلرینک غرب طرفنده یاشادقلری سویلیور . هونلردن سوکرا تورکلر ، آوار نامیله شیمدیکی روسیه اراضیسنه کله رڼه حکومت تشکیل ایتمشلردر .

سکزنجی وطقوزنجی عصرلرده تورکلر خزر نامیله بویوک بر دولت قورارقه شرق ایله غرب آره سنده کی آلیش ویریشه واسطه اولمشلردر . طقوزنجی واون برنجی عصرلرده اولا په چنه کلر واونلری تعقیباً قومان « دیگر بر تعمیرله ، قیچاق تورکلری (قیچاق دولتی) نی قورمشلردر . اون ایکنجی عصرده ایسه موغول - تاتارلر قیچاق دولتی محو ایدمک یرینه (آلتون اوردا دولتی) [۱] نی تشکیل ایتمشلردر .

آلتون اوردا دولتنک تشکیلدن سوکرا بوتورکلرک مهم بر قسمی بوموغل - تاتار ایمپراطورلغنک تبعه سی اولدیلر ، آز بر قسمی مجارستانه کیده رڼه ، اوراده مجار قرده شلری آراسنده ایکی عصر قادار کندی ناملرینه محافظه ایتدکلدن سوکرا مجارلشمشلردر .

آلتون اوردا دولتی منقرض اولنجه قازان ، قریم ، حاجی طارخان ، نوغای وقاسم خانلقلری تشکیل ایتمشدر . بوقیصه ملاحظه نتیجه سنده شیمدیکی روسیه نک آوروپا وقسماده آسیاسنده

[۱] مقصد اردونک قرارکاهی اولان (اوردا) اولدیغندن بز (آلتون اردو) تعبیخی قوللانادن (آلتون اوردا) بی قوللاندق .

مختلف زمانلرده بر قاچ دفعه لر تورك وحدتی تشكلی ایتدیکی و بو وحدتك تشته اوغرا دینی آكلاشلمقده در .

بوسیا سی رحدت و تشتهلرک مختلف تورك لهجه لریله قونوشمقده اولان ایدل - اورال توركلرینك لسان و لهجه لرینه تاثیر اجرا ایلدیكسند شیه یوقدر . بوتورك قوملرینك یكدیكریله اولان اختلاط و مناسبتلری یوزندن ایدل بوینده لسانجه کلی بر تبدل حاصل اولمشدر . بو تبدل ، موضوع بحشمز اولان بولغار تورك یوردنده قونوشمقده اولان لهجه لرك برلشمه سنده بر عامل اولمشدر .

سوی وار

ذاکر قادری

زردشت بویله سویله یوردی

زردشتك پرولوغی [*]

— ۱ —

وقتا که زردشت اوتوز یاشنه واردی ، وطنی و وطننده کی کوی ترك ایتدی ؛ داغه چکلدی . اوراده روحی و انزوایی اینجده اون سنه قالدی و بوندن هیچ

[*] « زردشت بویله سویله یوردی » فردریق نیچنك اك مشهور ، اك چوق قارئی اولان اثریدر . مان بتون آوروپا لسانلرینه بر چوق دفعه لر ترجمه ایدلشددر . فیلسوف اولدینی قادارده قوتلی بر شاعر اولان نیچه بر چوق اثرلرینی وهرسه لر حالنده و منشور بر شعر اولارق یازمشدر . بوسبیدن فکرلری بر پارچه داغینیق و مبهم قالمشدر . بالا آخره بو محدودری ازاله ایتك اوزره « قدرتك اراده سی » اسمنده کی اك مضبوط اثرینی یازدی . نیچنك فلسفه سی ، شوپنهاورك « یاشامق اراده سی » صورتنده باشلیه رق فراغت نفسه و بدینی یه منجر اولان افکارینه (داروین) ك « حیات مجادله سی » نك جان و حیات بخش ایتسی صورتنده دوغدی . نیچه (فوق البشر) یله ، عادتا عصریمزك قروکیسی ، چیزییور و پیغمبرلکینی یاپیوردی .

اون سکرتجی عصر اینچون روسونه ایسه ، بو عصر اینچون ده نیچه اودر : شاعر بر فیلسوف ؛ حدسی ، الهامی قوتلی بر آدام ؛ بوتون دوری حس ایدن ، زمانه حاکم اولان بر پیغمبر .